

*Шаганенко В. П.,
аспірант відділу теорії держави і права Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВА У РОМАНО-ГЕРМАНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ СІМ'І

Анотація. У статті розглянуто систему права країн романо-германської правової сім'ї, що поєднує відповідні складові: норми, принципи, інститути та галузі права. Важливою складовою системи права романо-германської правової сім'ї є норма права, фундамент якої становить норма класичного римського права. Загальні принципи права в романо-германській правовій сім'ї, обумовлені особливостями її історичного формування, встановлюють критерії відповідності позитивного права цінностям певного суспільства, тим самим обмежуючи дії того чи іншого закону загальною моральним критерієм.

Однією з особливостей романо-германської правової сім'ї є поділ на публічне і приватне право. Іншим структурним поділом романо-германського права є його галузевий поділ. Всі норми прив'язуються до певної галузі, які відокремлюються одна від одної в залежності від предмета і методу правового регулювання. Ще однією необхідною складовою романо-германської системи права є інститути права, які відрізняються від галузей права обсягом предмета правового регулювання, оскільки будь-який інститут права регулює не всю сукупність однорідних суспільних відносин чи здійснює особливе завдання в цьому регулюванні.

Ключові слова: система права, романо-германська правова сім'я, норми, принципи, інститути права, галузі права.

Постановка проблеми. Правова система кожної держави має свою специфіку, мету, характеризується національними особливостями. Зауважимо, що, на переконання відомого французького вченого Р. Давіда, ці національні чинники виражають істотну сутність національної правової системи [1, с. 299]. Вивчення особливостей формування і функціонування правових систем різних держав, виявом у них загального і особливого займається порівняльне правознавство.

Формулювання цілей статті. Порівняльне правознавство дає можливість класифікувати національні правові системи за різними групами, типами чи сім'ями. Необхідність класифікації правових систем обумовлена тим, що класифікація допомагає встановити найбільш важливі, загальні для всіх правових систем якості, сприяє їх більш глибокому пізнанню, дозволяє зафіксувати закономірні зв'язки між правовими системами [2, с. 35-36].

Виклад основного матеріалу дослідження. Критеріями класифікації національних правових систем є найрізноманітніші обставини, а також їх ознаки та риси. Серед них виділяються, наприклад, структура права,

особливості теорії й практики визначення джерел права, уявлення про місце і роль права в житті суспільства й держави, юридична техніка, що застосовувалася у межах тих чи інших правових систем, філософські, політичні чи інші (релігійні) основи і принципи побудови права.

У науковій літературі розмежовують поняття типологія і класифікація. Призначення і сутність типології полягає у виробленні уявлень про органічну єдність системи суттєвих ознак (властивостей) як елементів однакового типу.

Вважаємо, що критерії типології правових систем повинні мати об'єктивний характер, всебічно й адекватно відображати державно-правову матерію, що досліджується, вбирають в себе найбільш важливі та водночас типові для певного етапу розвитку держави і права риси та ознаки, максимально відображати економічні, політичні, соціальні та інші умови, в яких функціонують держава і право. Класифікація, а точніше, її результати, об'єднані між собою на основі загальних ознак і рис правових систем, позбавляють законодавців і дослідників, які займаються проблемами уніфікації, від необхідності попереднього аналізу правових систем, більш чи менш «схильних» до взаємного зближення одна з одною [3, с. 49].

Спільні особливості правових систем різних держав є умовою їх об'єднання в правові сім'ї. Правова сім'я – це сукупність правових систем, виділених на основі спільності генезису, джерел, форм, закріплення та вираження норм права, структурної єдності, тотожності, спільності принципів регулювання суспільних відносин, єдності термінології, юридичних категорій та понять, а також техніки викладення та систематизації норм права [4, с. 458].

О. Скакун виокремлює сім'ї правових систем: романо-германський, англо-американський, змішаний, релігійний, традиційний та соціалістичний [5, с. 310-312]. О. Зайчук та Н. Оніщенко виокремлюють романо-германську, англосаксонську, соціалістичну та сім'ю традиційного права [6, с. 567-609], Л. Луць розрізняє такі типи сучасних правових систем світу: романо-германський, англо-американський, змішаний [7, с. 12].

Романо-германська правова сім'я серед існуючих на даний час правових груп займає особливе місце і має особливе значення для розвитку юридичної теорії та практики. Вона є результатом еволюції, продовження римського права і, на думку вчених, вона є першою сім'єю, з якою ми зустрічаємося в сучасному світі [8, с. 35].

Романо-германська правова сім'я має певні особливості, що властиві тільки їй, зокрема: органічний зв'яз-

зок з римським правом; утворення та формування романо-германського права на основі вивчення римського і канонічного права в італійських, німецьких і французьких університетах; яскраво виражена доктринальність і концептуальність у порівнянні з іншими правовими сім'ями; у системі джерел права закон має особливу, домінуючу роль; абстрактний характер норм права; яскраво виражений кодифікований характер; поділ на публічне й приватне право [9, с. 47-49].

Метою даної статті є розгляд питань, пов'язаних із особливостями системи права у романо-германській правовій сім'ї.

Слід зазначити, що в сучасній правовій науці досліджувалися деякі питання із зазначеної проблематики наступними вітчизняними вченими, зокрема: Х. Бехрузом, Ю. Задорожним, О. Зайчуком, Д. Лук'яновим, Н. Оніщенко, О. Петришиним, С. Погребняком, О. Скакун, Т. Тарахонич, О. Тихомировим, В. Ткаченком, Є. Харитоновим, О. Харитоновною тощо.

Головною особливістю романо-германського права є його органічний зв'язок з римським правом. Він обумовлений рецепцією римського права, яку здійснили всі країни романо-германської правової сім'ї. «Рецепція – це відображення високорозвиненої системи права, яка існувала раніше. Рецепція права є частиною загального процесу відроджень-контактів між живою цивілізацією та цивілізацією, що пішла в минуле» [10, с. 50].

На думку Т. Тарахонич, розвиток суспільства загалом та його правової системи зокрема здійснювався поетапно [11, с. 13]. Кожний новий етап розвитку вбирав у себе досягнення попередніх цивілізацій. Перш за все йдеться саме про рецепцію римського права, насамперед приватного. З публічного права найчастіше запозичувалися окремі зовнішні форми його прояву, певні процедури та окремі рішення. Головним чинником рецепції була необхідність впливу більш високої за рівнем розвитку цивілізації на менш розвинену правову систему. На перебіг цього процесу в різних державах впливали й інші фактори, а саме: рівень економічного розвитку, геополітичне становище, світогляд, ментальність тощо, які прискорювали чи навпаки уповільнювали процес рецепції.

Найважливішими формами рецепції римського права були: вивчення римського права як надбання культури; дослідження, аналіз і коментування юридичних джерел, використання норм позитивного права в процесі прийняття нормативно-правових актів і методики їх створення та застосування; сприйняття і використання термінологічних понять та основних ідей, накопичених попередніми поколіннями, тощо.

В романо-германській правовій сім'ї виділяються активні елементи, що тісно взаємопов'язані між собою, зокрема: право як система загальнообов'язкових норм, котрі виражені в законі й інших джерелах права; правова ідеологія, що є активною стороною правосвідомості; судова (юридична) практика [12, с. 58].

Слід зазначити, що система права країн романо-германської правової сім'ї – це багатогранне правове явище, яке сформувалося під впливом римського права і у своїй єдності логічно поєднує відповідні складові: норми, принципи, інститути та галузі права.

Важливою складовою системи права романо-германської правової сім'ї є норма права, фундамент якої становить норма класичного римського права, її створення здійснювалося шляхом виведення єдиного правила з певної кількості типових прецедентів, що опосередковувало не лише відокремленість від конкретних випадків, але й давало можливість самостійного їх застосування на практиці [13, с. 10].

Норма права в романо-германському праві піднята на найвищий рівень, її розуміють і оцінюють як правило поведінки, що має загальний характер і, що має більш вагоме значення, ніж лише тільки її застосування суддями в конкретній справі [14, с. 317].

У всіх країнах романо-германської правової сім'ї, зазначає Д. Лук'янов, правову норму розуміють як загальне й загальнообов'язкове та формально-визначене правило поведінки, що може неодноразово застосовуватися до невизначеного кола осіб та випадків.

Правова норма не створюється суддями, а з'являється як результат теоретичних роздумів, що ґрунтуються на вивченні практики і на принципах справедливості, моральності та враховують взаємозв'язки правової системи з усіма іншими соціальними системами. Водночас норма права позбавляється хаотичності, безсистемності практики, з неї усуваються випадкові елементи і цим спрощується розуміння самого права. Таке розуміння права відповідає традиції, згідно з якою воно розглядається як модель суспільних відносин [15, с. 290].

Романо-германська правова сім'я більш доктринальна в значенні сприйняття й абсорбування правових теорій й доктрин, ніж англосаксонська правова система. У відповідності до сформованої в межах романо-германського права концепції (у Франції, Італії, Німеччині тощо) право не повинно бути лише професійним надбанням юристів [16, с. 286-287]. У системі континентального права існують загальні принципи та ідеї, на основі яких формується і розвивається право.

Право країн романо-германської правової сім'ї – це завжди право, засноване на принципах. Ю. Задорожний вважає, що на формування принципів системи права країн романо-германської правової сім'ї суттєвий вплив мало римське право. Із практичним використанням римських норм та інститутів у право континентальної Європи впроваджуються і відповідні принципи права римської юриспруденції, формування яких безпосередньо пов'язано з дослідженням римських джерел права, переважно Кодифікації Юстиніана. Такі загальнотеоретичні принципи, як принцип верховенства права та верховенства закону, принцип юридичної рівності перед законом та судом, принцип справедливості правосуддя, принцип неприпустимості повторного покарання за одне й те саме правопорушення та інші принципи беруть свій початок з класичного римського права.

Як видається, зазначають В. Селіванов і Н. Діденко, головна причина такої «життєвої сили» права Стародавнього Риму полягає у тому, що базовими принципами, покладеними в основу юридичних норм, були, по-перше, природні і особливо моральні приписи, що становлять підґрунтя суспільної культури людства взагалі, і, по-друге, принципи, які базувалися на традиціях конкретного практичного життя стародавніх римлян [17, с. 17].

У країнах романо-германського права загальним принципам права надають великого значення. На думку Р. Давіда, «ці принципи показують підкорення права велінням справедливості в тому вигляді, в якому остання розуміється в певну епоху і в певний момент, вони розкривають характер не тільки систем законодавчих норм, але й права юристів у романо-германській правовій сім'ї» [18, с. 108].

Більшість національних правових систем романо-германської правової сім'ї і наділяють загальні принципи статусом первинного джерела права (наприклад, Греція, Франція, Швейцарія, Іспанія). Йдеться про принципи справедливості, законності, юридичної рівності, забезпечення та дотримання прав людини, національного суверенітету, вираження в законі загальної воля народу, визнання забороненими лише тих діянь, які є «шкідливими для суспільства», свободи дій, звітності «кожної посадової особи за ввірену їй частину управління перед суспільством» тощо [19, с. 583].

В деяких країнах, що належать до романо-германського типу правових систем, загальні принципи права прямо закріплені в законі як джерело права у випадку наявності прогалин, наприклад, в цивільних кодексах (Австрія, Греція, Іспанія, Італія). Зокрема, в Конституції Іспанії відображені (і їх дотримання гарантується) принцип законності, принцип «ієрархії нормативних актів» тощо. Відповідно до цивільного законодавства Іспанії (стаття 6 Цивільного кодексу Іспанії) деякі «загальні правові принципи» визнаються в якості можливих джерел права. Деякі закони Іспанії прямо передбачають використання принципу справедливості [20, с. 32].

Отже, загальні принципи права в романо-германській правовій сім'ї, обумовлені особливостями її історичного формування, встановлюють критерії відповідності позитивного права цінностям певного суспільства, тим самим обмежуючи дії того чи іншого закону загальноновизнаним моральним критерієм.

Крім сукупності правових норм та принципів романо-германського права, однією з відмінних рис романо-германської правової сім'ї є поділ на публічне і приватне право.

Слід наголосити, що незважаючи на те, що поділ на публічне й приватне право є цілком звичайним явищем для багатьох правових сімей, але спочатку він був властивий лише романо-германському праву – це обумовлено впливом римського права, від якого романо-германське право успадкувало класифікацію норм: на норми публічного та приватного права.

У всіх країнах, що належать до романо-германської правової сім'ї, визначається диференціація права на публічне і приватне. Ще за часів Стародавнього Риму були спроби визначити базові методологічні принципи, які дозволяли пізнавати і вивчати право як об'єктивне системне явище з метою використання правових знань в юридичній практиці.

Іншим структурним поділом романо-германського права є його галузевий поділ. Всі норми прив'язуються до певної галузі, які відокремлюються одна від одної в залежності від предмета і методу правового регулювання.

Сьогодні в країнах романо-германської правової сім'ї базовими галузями публічного права є конституційне,

адміністративне, фінансове право тощо. Водночас цивільне, сімейне, торгове та інші галузі права є стрижнем приватного права. Отже, такий умовний поділ права на галузі, започаткований у класичному праві Римської імперії, виявився надзвичайно стійким і таким, що через століття залишився однією з найважливіших характеристик структурної побудови сучасного права.

На сучасному етапі розвитку суспільства відбулися суттєві зміни у системі права у країнах романо-германської правової сім'ї. У сфері приватного права відбулося злиття романізованого традиційного права з новітніми ідеями доктрини природного права. Найяскравіше ці зміни проявилися в сімейному праві (наприклад, суттєво змінюється правовий статус жінки) та в праві власності (особливе це стосується земельної власності). Цивільне право пристосовується до умов вільного ринку тощо [21, с. 58-59].

У другій половині ХХ ст. на розвиток романо-германського права суттєво впливають європейські інтеграційні процеси, наприклад, створення Європейського співтовариства. А наслідком створення та функціонування ЄС є виникнення особливої системи правових норм – європейське право або право ЄС. Європейське право суттєво впливає на національні правові системи держав-членів ЄС. Так, усі правові системи держав – членів ЄС сьогодні засновані на єдиних засадах – загальних принципах права ЄС, за якими визначено верховенство та пряму дію. Йдеться про такі принципи, як дотримання основних прав людини, юридична визначеність, пропорційність, право бути заслуханим тощо.

Численні норми права ЄС (зокрема в таких галузях, як адміністративне, митне, фінансове, трудове право) інкорпоровані у відповідні галузі всіх національних правових систем. Завдяки цьому всі правові системи держав – членів ЄС мають значну кількість однакових норм. Головним наслідком впливу європейського права та правової системи романо-германської сім'ї є їх гармонізація та уніфікація.

Ще однією необхідною складовою романо-германської системи права, а відтак нормативного елементу правової системи, є інститути права, які відрізняються від галузей права обсягом предмета правового регулювання, оскільки будь-який інститут права регулює не всю сукупність однорідних суспільних відносин чи здійснює особливе завдання в цьому регулюванні. З галуззю права його поєднує те, що об'єднані в ньому норми права, які регулюють конкретні суспільні відносини, мають об'єктивну відокремленість, відносну самостійність, стійкість та автономність функціонування, але на іншому рівні.

Інститут права формується об'єктивно, а не створюється штучно. Норми, що складають інститути права не можуть по волі законодавця переміщуватися в межі іншого правового інституту, оскільки вони являють собою єдине, нероздільне ціле, втілюють особливу юридичну конструкцію та деякі загальні положення, принципи.

В правових системах романо-германського типу функціонують типи приватного та публічного права, інститути матеріального та процесуального права.

Серед інститутів цивільного права Франції та Німеччини можна виділити такі: сімейне право (шлюб, розлучення, усиновлення тощо), речове право (право

власності), спадкове право, фізичні особи тощо.

Інститутами комерційного права в правових системах романо-германського типу вважається морське право, право інтелектуальної власності, право забезпечення виконання зобов'язань, банківське право, зобов'язальне право, право банкрутства, право цінних паперів, право довірчого управління майном, право страхування тощо.

Проте, у системі романо-германського права існують також міжгалузеві інститути права, які охоплюють декілька галузей (наприклад, інститут власності складається з правових норм конституційного, цивільного, кримінального та інших галузей права [22, с. 100-102]).

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, можна визначити систему права країн романо-германської правової сім'ї як багатогранне правове явище, що поєднує відповідні складові: норми, принципи, інститути та галузі права.

Література:

1. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М.: Прогресс, 1998. – 400 с.
2. Порівняльне правознавство / За заг. ред. В.Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003.
3. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теоретичні проблеми типології та класифікації правових систем // Вступ до теорії правових систем / За заг. ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко: монографія. – К.: Вид-во «Юридична думка», 2006.
4. Теория государства и права: учебник для вузов / Отв. ред. В.Д. Перевалов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007.
5. Скакун О.Ф. Теория держави і права (Энциклопедичний курс): підручник. – Х.: Еспада, 2006.
6. Теория держави і права. Академічний курс: підручник / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Юриком Інтер, 2006.
7. Луць Л.А. Типологізація сучасних правових систем світу: відкрита лекція. – К.; Сімферополь: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України: Логос, 2007.
8. Давид Р. Основные правовые системы современности. – М.: Прогресс, 1998.
9. Порівняльне правознавство: підручник / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов; За ред. В.Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003.
10. Харитонов О.І. Харитонов С.О. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: Європейські традиції. Видання друге, доповнене. – Х.: «Одіссей», 2006.
11. Тараконич Т.І. Історичні етапи виникнення, становлення та розвитку романо-германської сім'ї // Порівняльне правознавство (правові системи світу): монографія / За ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К.: Парламентське видавництво, 2008.
12. Бехруз Х. Вступ до порівняльного правознавства: навчальний посібник. – Одеса: Юрид. літ., 2002.
13. Задорожний Ю.А. Римське право – доктринальна першооснова права та юридичної науки в країнах романо-германської правової сім'ї та Україні: автореф. дис. ... к. ю. н. : 12.00.01/ Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2008.
14. Бехруз Х. Сравнительное правоведение: учебник. – О.: Феникс; - М.: ТрансЛит., 2008.
15. Лисенков С.Л. Загальна теорія держави і права: навчальний посібник. – К.: Юрисконсульт, 2006.
16. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: Общая часть. – М.: Зерцало, 2001.
17. Селіванов В., Діденко Н. Діалектика приватного та публічного в правовому регулюванні // Право України. – 2001. - № 11.
18. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности. – М., 1998. – 720 с.
19. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л.А. Окунькова. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. – 816 с.
20. Испания. Конституция и законодательные акты / Пер. с испанского Э.М. Борисов, Т.И. Ильинская. – М.: Прогресс, 1982. – 352 с.
21. Порівняльне правознавство / За заг. ред. В.Д. Ткаченка. – Х.: Право, 2003.
22. Скакун О.Ф. Общесравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: учебник для студентов вузов. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 464 с.

Шаганенко В. П. Особенности системы права в романо-германской правовой семье

Аннотация. В статье рассмотрена система права стран романо-германской правовой семьи, объединяющая соответствующие составляющие: нормы, принципы, институты и отрасли права. Важной составляющей системы права романо-германской правовой семьи является норма права, фундамент которой составляет норма классического римского права. Общие принципы права в романо-германской правовой семье, обусловленные особенностями ее исторического формирования, устанавливают критерии соответствия позитивного права ценностям данного общества, тем самым ограничивая действия того или иного закона общепризнанным моральным критериям.

Одной из особенностей романо-германской правовой семьи является деление на публичное и частное право. Другим структурным разделением романо-германского права является его отраслевое разделение. Все нормы привязываются к определенной отрасли, которые отделяются друг от друга в зависимости от предмета и метода правового регулирования. Еще одной необходимой составляющей романо-германской системы права являются институты права, которые отличаются от отраслей права объемом предмета правового регулирования, поскольку любой институт права регулирует не всю совокупность однородных общественных отношений или осуществляет особое задание в этом регулировании.

Ключевые слова: система права, романо-германская правовая семья, нормы, принципы, институты права, отрасли права.

Shaganenko V. Features of the system of law in the Roman-Germanic legal family

Summary. The article considers the legal system of the Roman - Germanic legal family combining appropriate components: rules, principles, institutions and the legal field. An important component of the system of law Roman - Germanic legal family is the rule of law, the foundation of which is the norm of classical Roman law. General principles of law in the Roman-Germanic legal family, due to the peculiarities of its historical formation, establish criteria under positive law values of a particular society, thereby limiting the actions of a law universally recognized moral criteria. In body of law and the principles of the Romano-Germanic law one of the distinguishing features of the Roman - Germanic legal family is a distinction between public and private law.

One feature of the Romano - Germanic legal family is a distinction between public and private law. Another structural division of the Romano - Germanic law is its sectoral division. All regulations tied to a particular branch, which are separated from each other depending on the subject and method of regulation. Another essential part of the Roman - Germanic legal system institutions are rights which vary from industry right up the subject of legal regulation, since any institute of law regulates not homogeneous totality of social relations or performs special tasks in this regulation.

Key words: law, Roman-Germanic legal family norms, principles, institutions of law, the legal field.